

Tanulmányok

PACH ZSIGMOND PÁL

A történetíró Molnár Erik*

1.

Már több mint másfél évtizede, hogy eltávozott körünkől Molnár Erik; s a hitetlenséggel vegyült megrendülés – amire halálhíre döbentett – még ma is gyakran úrrá lesz rajtunk.

Nem tudjuk hinni, hogy a törhetetlennek látszó férfit – aki nem akart ismerni fáradtságot, betegséget – alkotóereje teljében elragadta a halál.

Nem tudjuk hinni, hogy a kommunista tudóst, a hajlíthatatlanul vitázó marxistát, az éles szellemű és tiszta jellemű embert nem kereshetjük már fel a Történettudományi Intézet budai épületének igazgatói szobájában, vagy a pesti, Benczur utcai lakás tágas könyvtárszobájában, ahol nap mint nap annyi órát töltött könyvei, kéziratái fölé hajolva – nem ismerve pihenést, vakációt, az elméleti munkából való kikapcsolódást.

Mintha most is hallanánk rövid, olykor szinte pattogó, mégis bizalmat árasztó, rokonérzést, barátságot sugárzó szavait. Mintha most is hallanánk feszesen szabatos, célra-lényegre törő, híresen tömör mondatait.

A jelen elevenségével tolnak fel bennünk az emlékképek: egy-egy szuggesztív logikájú előadásának képei; a jelen frissességével idéződnek fel bennünk az intellektuális élmény pillanatai, amelyeknek egy-egy újabb cikke, tanulmánya, monográfia-fejezete olvastán részesei lehettünk. S olyan sokszor élhattünk át ilyen pillanatokot, oly sokféle témának-kérdésnek Molnár Erik-i kifejtése nyomán!

Mert Molnár Erik a társadalomfejlődés úgyszólván minden szférája felé éles szemmel, eleven izgalommal, bőven áradó invencióval fordult – s a társadalomtudományok egy sor ágazatában maradandót alkotott. Főként éppen a tudományos érdeklődés sokoldalúsága, teljességvágya tárul elénk érzékletesen tudományos munkásságából. A nagystílusú, univerzális igényű, magával ragadó erejű marxista társadalomtudós-típusnak – ennek az immár sajnos kiveszőben lévő tudóstípusnak – Molnár Erik mintegy megtestesítője volt. S hozzátehetjük: társadalomtudományaink mai fejlődésének és jövőjének egyik kulcskérdése éppen abban áll: hogyan lehet a tudományágazatok és részterületek egyre inkább elmélyülő kutatása s mindinkább specializálódó-differenciálódó művelése mellett a komplexitást, az általánosítást, az átfogó szemlélet és a szaktudományi kompetencia *egységét* megvalósítani? Lehet-e ma vajon a Molnár Erik-i tudóstípust tovább örökíteni? Vagy inkább a különböző társadalomtudományi szakmák művelőinek – ma divatos szóval

*Az 1981. november 27-én Kecskeméten tartott Molnár Erik-Emlékkülésen elhangzott előadás. Az Emlékkülést az MSzMP Kecskemét városi Bizottsága, Kecskemét város Tanácsa, a TIT Bács-Kiskun megyei Szervezete és az MTA Történettudományi Intézete rendezte.

– *multidiszciplináris* csoportmunkájában kell a megoldás útját keresnünk? A társadalomtudományi kutatásnak azokban az együttműködési formáiban, amelyekre – nem véletlenül – éppen a legutóbbi egy-másfél évtizedben történtek az első érdemi kísérletek: a multidiszciplinaritást – többszaktudományt – mintegy önmagukban megvalósító nagyok: egy Molnár Erik, egy Erdei Ferenc, egy Lukács György eltávoztával.

Mi adta Molnár Eriknek az erőt, a kutatói kedvet és alkotói bátorságot, hogy szembenézzen a történelem, a filozófia, a közgazdaságtan és más ágazatok legnehezebb tudományos problémáival? Erejének nyilván számos forrására utalhatunk: a széles műveltségre, a nagy ismeretanyagra, a mély elméleti erudícióra, az állandó intellektuális feszültségre, a munkásmozgalom gyakorlati feladataival összefüggő teoretikus kérdések iránti éles fogékonyságra. Benne van mindezekben, mégis hadd emeljem ki külön is, mint nézetem szerint a legfőbbet: Molnár Erik alkotóereje abban az ingathatatlan és rendíthetetlen meggyőződésében gyökerezett, hogy a marxizmus „*mindenható erejű, mert igaz*”¹; hogy ez az elmélet és módszer biztos kiindulást nyújt *minden* társadalomtudományi probléma megoldásához. Aki tehát – így vélekedett – valóban marxista módon, hivatott tehetséggel – s ezt méltán érezte magában –, kemény szorgalommal és szigorú gondolati fegyelmezettséggel kutatja, vizsgálja, elemzi a társadalom múlt vagy jelen életének bármilyen konkrét megnyilvánulását: az *szükségszerűen* eredményhez jut. A *szükségszerűség* fogalma – amellyel oly sokat foglalkozott filozófiai tanulmányaiban – ebben az értelemben is áthatotta tudományos munkálkodását.

Szigorú gondolati fegyelmezettségét említettem az imént: Molnár Erik okfejtéseiben sehol egy laza részlet, egy felesleges passzus. Mondat mondatot, bekezdés bekezdést, gondolat sor gondolat sor szigorú következetességgel – megint szinte így fogalmaztam – *szükségszerű* egymásutánban követ; minden egyes írásán egyazon áramkör feszültsége fut végig; rövid cikke vagy terjedelmes monográfiája egyaránt egy tömbből van faragva. Erről a tömből leperegtek az alapozatlan bírálatok-támadások nyilai; de a tömb néha olyan szilárdnak-merevnek, részei között a kohézió olyan erősnek-fesznek bizonyult, hogy olykor az indokolt és elfogadni próbált kritika vagy korrekció elemeit is visszavetette.

2.

A sokoldalú, multidiszciplináris tudós-egyéni séget mi történészek persze elsősorban történészeknek valljuk. S talán nem tévedek, ha úgy gondolom: Molnár Erik is elsősorban historikusnak tekintette magát életének ama tizenhét esztendejében, amelynek során a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatói tisztjét töltötte be, egészen haláláig.

Amikor 1949 őszén az újjáalakult Intézet igazgatását átvette, már több mint két évtizede, 1929 eleje óta publikált marxista szellemű folyóiratcikkeket: *történeti* tárgyúakat is. Sőt nyomtatásban megjelent *első* írásai a 100%-ban – a Kommunisták Magyarországi Pártjához való csatlakozását közvetlenül követően – főként éppen az újabb kori francia *történelem* és *munkásmozgalom-történet* forradalmi fordulójáról adtak – sohasem

¹ A marxizmus három forrása és három alkotórésze; *Lenin*: Válogatott Művek, Bp., 1949, I, 65.

sablonszerű, mindig eredeti gondolatot felvillantó – elemzéseket² –, hogy majdan életének *utolsó* szakaszán, csaknem 40 esztendő történelmi és történelmi tapasztalataival gazdagodva, térjen ismét vissza a *nemzetközi munkásmozgalom* történetének műveléséhez: a *marxizmus szövetségi politikája* keletkezés- és fejlődéstörténetének megírásához.³

Tudományos pályájának kezdetétől fogva írt tehát Molnár Erik történelmi tárgyú cikkeket, de történészé lételét, szoros értelemben, az 1930-as évek közepétől datálhatjuk, amikor gyors egymásutánban bocsátja közre ez irányba mutató, egymáshoz szervesen kapcsolódó tanulmányait. Tudománytörténeti, de ideológiatörténeti szempontból is fölöttébb izgalmas fejleménynek lehetünk itt tanúi és szemlélői, tudjuk időkereteit és motívumait – elsődleges források: a művek alapján – kitapintani. Mikor és miért vált át a *jelenkori* társadalom vizsgálója *történészé* – hogyan *mélyül el* Molnár Erik történelmi érdeklődése a szó legteljesebb értelmében: egészen a magyar társadalom történetének *legmélyebb* múltjáig? Az átváltás – megint csak ezt a fogalmat kell előlegeznem – a *szükségyszerűség* erejével következik be.

Molnár Erik mint marxista, mint internacionalista először is a kapitalizmus, a munkásosztály és munkásmozgalom korabeli *nemzetközi* helyzetéről kívánt tájékozódni. (Lásd többek között *Az angol kapitalizmus hanyatlása*, *A tőkés világpiac*, *A gyarmati kapitalizmus* c. dolgozatait 1930–32-ben.)⁴ Mint magyar marxista, kommunista hazafi – a fő nemzetközi tendenciák ismeretének birtokában – nyomban a magyarországi viszonyok felé fordult: a forradalmi átalakulás *hazai* perspektíváinak vizsgálata felé. *Magyarország és a társadalmi fejlődés iránya* – a kérdést így fogalmazta már 1931-ben, a *Társadalmi Szemle* I. évfolyamának 1. számában közölt mintegy programatikus cikkének címében.⁵

Ennél élesebbre a címet az adott sajtóviszonyok között nem fogalmazhatta, ha nem akarta az újonnan indult féllegális pártfolyóirat megjelenését rögtön kockára tenni. De az olvasó előtt így is nyilvánvaló volt: nem kevesebbről van itt szó, mint a magyar kommunista mozgalomnak – úgyszólván 1919 másnapja óta vitatott – döntő stratégiai kérdéséről: a várható forradalom magyarországi hajtóerőiről és osztályjellegéről. A *tudós* Molnár Erik számára pedig az is evidens volt: e döntő politikai kérdés megválaszolása – amely eddig jobbra általános tézisek szintjén történt⁶ – az eddiginél jóval konkrétabb *tudományos* alapozást kíván: ehhez kell tehát a maga részéről is hozzájárulnia. S már 1932-ben közre is bocsátja a válasz két fő társadalmi tényezőjére: a magyar nagyipari munkásosztályra és a magyar parasztságra vonatkozó első konkrét elemzéseit: *Az értéktöbbletráta a magyar gyárparban*, illetve *A mezőgazdasági népesség osztálytagozódása Magyarországon* és *A birtokeloszlás a mai Magyarországon* címmel a *Társadalmi Szemle*-ben és a *Korunk*-

² *Jeszenszky E.*: Blanqui, 100%, 1929. febr.; A februári forradalom Franciaországban, 100%, 1929. ápr.; A párizsi kommun, 100%, 1929. máj.; A guesdizmus: egy marxista párt története, 100%, 1929. okt. stb.

³ *Molnár E.*: A marxizmus szövetségi politikája 1848–1889, Bp., 1967.

⁴ *Jeszenszky E.*: *Az angol kapitalizmus hanyatlása*, 100%, 1930. júl.–aug.; *Kapitalizmus és külkereskedelelem*, *Korunk*, 1931. okt., nov., dec.; *A gyarmati külkereskedelelem*, *Korunk*, 1932. márc.; *A tőkés világpiac*, *Korunk*, 1932. szept. stb.

⁵ *Pálfai I.*: *Magyarország és a társadalmi fejlődés iránya*, *Társadalmi Szemle*, 1931. jún.

⁶ *Vö. Lackó M.*: *Válságok–választások*, Bp., 1975, 178–181, 195–198. stb.

ban⁷ – hogy vizsgálódásait a következő években, 1933–1935-ben mindkét vonatkozásban elmélyítse-továbbfejlessze –, amint ezt többek között *A magyar gyáripari tőke a válságban*, *A magyar munkásosztály a kapitalizmus általános válságában*, másrészt *A magyar középparaszt* s a *Földreformillúziók* című írásai tanúsítják.⁸

Tekintsünk el ehelyütt e tanulmányok eszmenetének, következtetéseinek ismeretététől – hiszen Huszár Tibor professzor előadása nyilván bőven fog ezzel foglalkozni.⁹ Értjük be most csupán két mozzanat jelzésével. Az egyik: Molnár Erik, amikor a korabeli magyar mezőgazdaság *feudális* alapjellegéről szóló tézissel polemizált, s megállapította: „Bizonyos, hogy Magyarországon a mezőgazdaságban nem a feudális, hanem a *kapitalista* termelőmód uralkodik”, rögtön így folytatta: „De éppen ilyen bizonyos az is, hogy a magyar mezőgazdaságban . . . jelentős *feudális maradványok* állnak fenn . . . Olyan *termelési* és ezeken alapuló *jogi, politikai* és egyéb *társadalmi* viszonyok, amelyek a feudális termelőmódból eredve, továbbélnék a kapitalizmusban is . . .”¹⁰ – A másik: Molnár Erik 1935-ben úgy érezte, úgy érezhette: sokféle és sokrétű tudományos elemzés van már együtt a döntő stratégiai kérdés megválaszolásához – milyen osztályjellegű lehet, milyen osztályjellegű *lesz* Magyarországon egy esedékes, soronlévő forradalom? –, de még mindig hiányzik egy fontos láncszem, annak tisztázása nevezetesen: milyen osztályjellegű *volt* az a magyar forradalom, amely történelmünk utolsó évszázadának kiindulópontját képezte: *az 1848-as forradalom?* Így jut el Molnár Erik 1935-ben ugyanahhoz a nagy politikai horderejű történeti kérdéshez, amelyet Kun Béla már 1930-ban felvetett, hogy rövidre zártan feleljen is rá *A magyarországi forradalom jellegének és mozgatóerőinek kérdéséhez* című Új Március-beli cikkében,¹¹ ugyanahhoz a kérdéshez, amelyet Révai József a Gyűjtőfogház-beli „kényszerű időöltésben” folytatott történelmi tanulmányai alapján tett fel és válaszolt meg, 1931–32 fordulója körül fogalmazott, de csupán hagyatékából előkerült *A 48-as legenda* című cikkében,¹² illetve 1932-ben írt (de először csak a moszkvai *Új Hang* 1940. évfolyamában megjelent) *Marx és a magyar forradalom* című esszéjében.¹³ A kérdés olyan formulázásához jut el Molnár Erik is: helytálló-e a magyar marxizmus nagy úttörőjének, Szabó Ervinnek a nézete, aki már 1904–1905-ben, *Marx és Engels Válogatott Művei* első magyar nyelvű kiadásának egyik bevezetőjében

⁷ *Pálfai I.*: A mezőgazdasági népesség osztálytagozódása Magyarországon, *Társadalmi Szemle*, 1932. szept.; *Molnár E.*: Az értéktöbbletráta a magyar gyáriparban, *Társadalmi Szemle*, 1932. dec.; *Jeszzenszky E.*: A birtokeloszlás a mai Magyarországon, *Korunk*, 1932. dec.

⁸ *Molnár E.*: A magyar középparaszt, *Társadalmi Szemle*, 1933. febr.; *Jeszzenszky E.*: A magyar gyáripari tőke a válságban, *Korunk*, 1934. ápr., máj.; *Szentmiklósy L.*: A magyar munkásosztály a kapitalizmus általános válságában, *Gondolat*, 1935. febr.; *Szentmiklósy L.*: Földreformillúziók, *Gondolat*, 1935. máj. stb.

⁹ Az Emlékülésen elhangzott következő előadás: *Huszár T.*: A magyar társadalom strukturális kérdései Molnár Erik írásaiban.

¹⁰ *Szentmiklósy L.*: Földreformillúziók: *Molnár Erik* Válogatott tanulmányok. Szerk. *Ránki Gy.*, Bp., 1969, 173.

¹¹ *Kun Béla* beszédéről a Kommunisták Magyarországi Pártja 1930. eleji II. Kongresszusán és cikkéről az Új Március 1930. jan.–márc. számában: *Lackó*: i. m. 200–202, 215.

¹² *Révai J.*: A 48-as legenda. Közölte *Lackó M.*: *Történelmi Szemle*, 1967, 3, 458–467.

¹³ *Révai J.*: Marxizmus és magyarság, Bp., 1946, 5, 72. – A két időpont között írta – és *Molnár E.* 1948-as tanulmányával csaknem egyidőben tette közzé – *Révai J.* Szabó Ervin és a 48-as magyar forradalom c. cikkét a *Sarló és Kalapács* 1936. ápr. számában. Ennek szemléletére *Lackó*: i. m. 278–279.; a cikk szövegét közli: Szabó Ervin történeti írásai. Szerk. *Litván Gy.*, Bp., 1979, 622–627.

kifejtette: az 1848–49. évi „magyar forradalmat csak úgy érthetjük meg, ha annak tekintjük, ami valóban volt: a középnemességnek a [Habsburg-dinasztiával szövetségben álló] nagybirtokos osztály ellen folytatott osztályharca befejező fázisának”¹⁴ és nem polgári forradalomnak, és aki lényegileg hasonló értelmezést kívánt bizonyítani *Társadalmi és pártharcok a 48–49-es magyar forradalomban* című posztumusz művében is (első kiadása: Bécs, 1921).¹⁵ S amint Révai József az esszéjéhez írt bevezetőjében, 1940-ben *Moszkvában*,¹⁶ Molnár Erik is ugyanúgy világitotta meg az 1930-as évek közepén *Kecskeméten*, 1848 történeti értékelésének politikai horderejét: „Azt is látjuk . . . ebben az összefüggésben, hogy a 48-as forradalom osztályjellegének a kérdése távolról sem valamilyen „tisztá” elméleti kérdés, hanem olyan probléma, amelynek elméleti eldöntése alapvetően meghatározza a politikai gyakorlatot is. Ha a 48-as forradalom feudális forradalom volt és nem polgári, s ha ennek folytán a magyar társadalom még a 20. század elején is feudális jellegű, akkor Magyarországon még ebben az időben is a polgári átalakulást kellett napirenden lévőnek tekinteni.”¹⁷

Az azonos okból és az azonos módon feltett történeti kérdésre pedig – ugyan nem jelentéktelen részleteltérések és figyelmen kívül nem hagyható hangsúlykülönbségek mellett is – a két magyar marxista a lényegét illetően egybehangzó választ adott. Íme Molnár felelete *A negyvennyolcas magyar forradalom osztályjellege* c. tanulmányában, amely a *Gondolat* 1936. évi első, január–februári számában látott napvilágot: 1848 olyan polgári forradalom volt, amely a köznemesség vezetése alatt játszódott le: „. . . a magyar feudális nemesség, mint a polgári forradalom vezető osztálya, legalább a márciusi törvényhozásban, egyetlen merész lépéssel [ti. a jobbágyfelszabadítással] elment addig a pontig, ameddig osztálykorlátjai mellett egyáltalában elmehetett s így, legalább ekkor, osztálylehetőségei mellett történeti feladatának magaslatára emelkedett . . . a középnemesség küzdelme a feudalizmus ellen felöltötte egyben a nemzeti szabadságharc jellegét is . . . Mint annyszor máskor, a bukott forradalom is előbbre vitte a forradalom ügyét. A győztes ellenforradalom is kénytelen volt respektálni a jobbágyfelszabadítás befejezett tényét, s így a magyar mezőgazdaság polgári termelőviszonyainak alapját, amelyen a polgári termelőerők kifejlődhettek, a 48-as forradalom teremtette meg.”¹⁸ Az immár történetírővé lett Molnár Eriktől papírra vetett e mondatok olyanok, hogy azokon ma – a magyar marxista történetírás azóta megtett négy és fél évtizedes fejlődésének szintjén is – csak árnyalatnyi finomításokat-kiegészítéseket eszközölhetnénk.

¹⁴ Szabó E. történeti írásai. Szerk. *Litván Gy.*, 128.

¹⁵ „Mi sem lenne tévesebb, mint a magyar forradalmat az egykorú nyugat-európai, vagy éppen az angol és francia polgárság nagy forradalmaival állítani párhuzamba . . . A magyar forradalom csak annyiban nevezhető polgárinak, amennyiben a parasztfelszabadítás a liberális gazdasági rendszer egyik járulékanak mondható . . . De az egymással küzdő tömegek, az osztályok . . . egy feudális társadalomnak voltak alkotó részei . . . a nemesség volt az, amely régi osztály- és nemzeti harcát félig akarattal, félig az európai események árájától magával ragadva, az európai liberalizmus formáiba [kiemelés az eredetiben] öltöztette”: Szabó E. történeti írásai, 255–256. – Vö.: *Polányi K.* egykorú recenziójával: „. . . Szabó fejtegetései fundamentálisan új meglátásokhoz vezetnek át. A 48-as forradalom Szabó Ervin szerint nem volt polgári forradalom”: Szabó E. történeti írásai, 588.

¹⁶ Révai J.: *Marxizmus és magyarság*, 72–74.

¹⁷ *Szentmiklósy L.*: *A negyvennyolcas magyar forradalom osztályjellege*, *Gondolat*, 1936. jan.–febr.: *Molnár E.*: *Válogatott tanulmányok*. Szerk. *Ránki Gy.* 187.

¹⁸ *Szentmiklósy L.*: *A negyvennyolcas magyar forradalom osztályjellege*: *Molnár E.*: *Válogatott tanulmányok*, 191, 194–195.

3.

Láttuk az imént, milyen nagyra értékelte Molnár Erik az 1848 tavaszi tettet: a jobbágyfelszabadítást. Ezzel együtt nem mulasztotta el élesen rámutatni annak fogyatékeire, korlátaira – mint a forradalmat vezető köznemesség osztálykorlátozottságának *szükségszerű* következményére. A 48-as törvényhozás „csak a közjogon alapuló [értsd: az urbáriális] jobbágytságot szüntette meg, s nem egyben a magánjogi szerződéseken alapuló jobbágytságot is . . . A földesúr saját (majorsági) földjére telepített parasztok nem az Urbárium, hanem a földesúrral kötött szerződés alapján tartoztak szolgáltatásokkal. Az áprilisi törvények nem voltak érvényesek ezekre a rétegekre, a megváltást a földesúr és a parasztok megegyezésére bízták . . . Még kevésbé juttatta földhöz [a 48-as törvényhozás] a kevés földdel bíró vagy föld nélküli parasztságot”, zsellérséget.¹⁹

Nos, éppen ezek a kevésföldűek vagy földnélküliek, a falu elesettjei, a szegény-paraszti tömegek tették az agrárnépességnek ama rétegét, amely Molnár Erik emberi lelkiismeretét és kutatói érzékenységét a leginkább s már régóta zaklatták. (Lásd már idézett 1932. évi közleményét *A mezőgazdasági népesség osztálytagozódása Magyarországon* címmel).²⁰ Most pedig, négy esztendővel később, a negyvennyolcas tanulmánnyal szinte egyidőben kelt, igen alapos történeti-statisztikai elemzéseken nyugvó újabb cikkeiben – ezek *A földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon* és *A magyar agrárkérdéshez* címmel (az utóbbi négy folytatásban) 1936-ban jelentek meg a *Korunkban*, illetve a *Gondolatban*²¹ – mind élesebben reádöbben, hogy a nyomasztó magyar jelen 3 millió koldusa, falusi szegénysége csak részben állott elő a magyar parasztságnak *kapitalizmus-kori* differenciálódásából, felbomlásából, más részük viszont nyilván ama kevésföldűeknek és földteleneknek leszármazottai, akiken földbirtoklás dolgában, földhözjuttatással az 1848-as jobbágyfelszabadítás sem segített, s akik már 1848 *előtt* is töredéktelekre szorultak vagy nincstelenségbe süllyedtek. Hogyan jöttek létre ezek a rétegek, tömegek már 1848 *előtt*? – teszi fel hát magának az újabb, most már vérbeli történész-kérdést.

Ha tehát az imént módunk volt meglátni, hogy a korabeli jelent vizsgáló és a jövőt fürkésző politikus-tudóst hogyan vitte marxista kutatásainak szükségszerű sodra egy évszázadnyi visszatekintéshez, a mezőgazdaság *kapitalista* fejlődése *egész* magyarországi korszakának vizsgálatához – akkor most a tudományos kutatás immanens logikájának, belső törvényszerűségének érvényesülésére figyelhetünk fel; arra, amely Molnár Eriket óhatatlanul az 1848 *előtti* idők tanulmányozására, a *feudalizmus* századainak felderítésére készítette.

A tudatában lejátszódó gondolati folyamatot – s ez különösen izgalmas-érdekes lehet számunkra – a szerző pontosan le is írta *Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon* című tanulmányának a *Gondolat* 1937 január–februári számában közreadott első fejezetében. Hallgassuk csak meg: „A magyar agrárproletariátus története nincsen még megírva . . . teljesen igaz van Illyés Gyulának, amikor kitűnő könyvében, a *Puszták népében* megállapítja, hogy a pusztai cselédség és zsellérség történetét mindmáig homály

¹⁹ Uo. 193.

²⁰ L. a 7. jegyzetet.

²¹ *Jeszenszky E.*: A földbirtokviszonyok alakulása Magyarországon, *Korunk*, 1936. márc.; *Szentmiklós L.*: A magyar agrárkérdéshez, *Gondolat*, 1936. jan., szept., okt.–nov., dec.

fedí. A múlt század végén, amikor a magyar agrárproletariátus forradalmi jellegű megmozdulásokban adott életjelt magáról, annyi legalább beszivárgott a köztudatba, hogy ennek az agrárproletariátusnak a kialakításában szerepe volt a *jobbágyfelszabadítás óta lejátszó-dott kapitalista fejlődésnek*. Azóta azonban ez is feledésbe ment . . . S minthogy ugyanez a kép él a magyar mezőgazdaság *feudális* termelőviszonyairól, hogy . . . a parasztok ez időben ha feudális formában is, de földdel rendelkeztek, mely a jobbágyfelszabadítással szabad tulajdonukká vált – e felfogás számára egyenesen rejtélyé válik a magyar agrárproletariátus eredete . . . És a rejtély azok számára is fennmarad, akik . . . tudják, hogy Magyarországon *már a jobbágyfelszabadulás előtt is* hatalmas föld nélküli agrárproletariátus élt . . . Mindezekre a kérdésekre csak akkor kaphatunk kielégítő feleletet, ha nyomon követjük a magyar mezőgazdaság termelőerőinek s az ezek által meghatározott termelőviszonyainak a fejlődését már *a legrégebb időktől kezdve . . .*”²²

Molnár Erik, mint mindig, ezúttal is szabatosan fogalmazott: megadta a kulcsot annak a történetírás-történeti rejtélynek a megoldásához is – amely már biográfusát, Ránki Györgyöt is foglalkoztatta²³ –, hogy *Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon* című tanulmányának még 1937-ben megjelent négy fejezete miért kezdi a „*legrégebb időekkel*”: az ősközösségi-nemzetségi szervezet felbomlásával; miért folytatja a *középkori* feudális nagybirtok, a falusi földközösség és a termelési viszonyok középkori fejlődésének elemzésével, egészen az 1514. évi megtorló törvényig, amelynek pöre idegességű szavai – úgymond – a magyar jobbágyparaszttság *újkori* történetét vezették be.²⁴

Mindezzel pedig – világos már előttünk – a történetkutatás fascinálo hatása alá került Molnár Erik lefektette íme az alapvonalait annak a munkaprogramnak is, amelynek első részét még a felszabadulás előtti években,²⁵ második felét pedig a felszabadulást közvetlenül követő esztendőkből²⁶ kemény céltudattal teljesítette – két nagy prefeudális, illetve feudális kori történeti könyvének megalkotásával: *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig* (első teljes kiadása 1945-ben, az első szabad könyvnapon),²⁷ és *A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig* (kiadása 1949-ben). Ki sem vitathatja: a magyar marxista történetírás alapművei születtek meg ezekkel.

²² Szentmiklósy L.: Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon, Gondolat, 1937. jan.–febr.: Molnár E.: Válogatott tanulmányok, 250–251.

²³ Ránki Gy.: Molnár Erik, Bp., 1971, 85–86.

²⁴ Szentmiklósy L.: Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon, Gondolat, 1937. jan.–febr., márc.–ápr., máj.–jún., júl.–aug.; Molnár E.: Válogatott tanulmányok, 250–279.

²⁵ Vö. Szentmiklósy L.: A magyarság ősi társadalma, Korunk, 1939. dec.; A magyarok az őshazában, Korunk, 1940. jan.; A magyarság a pásztorkorban, Korunk, 1940. máj.; Család és vagyon a magyar pásztorkorban, Korunk, 1940. jún.; A magyar pásztortársadalom, Korunk, 1940. júl.–aug.; Magyar őstörténet, Bp., 1942.; A feudalizmus kialakulása Magyarországon, Bp., 1942.; Az árpádkori társadalom. 1. A gazdasági alap, Bp., 1943.; Az árpádkori társadalom. 2. A felépítmény, Bp., 1943.

²⁶ Vö. Molnár E.: Werbőczy és a rendi jog, Társadalmi Szemle, 1947. febr.; A kapitalizmus kezdetei Magyarországon (1200–1250), Társadalmi Szemle, 1947. ápr.

²⁷ Második kiadása: Bp., 1949.

4.

Hosszan vettem már igénybe hallgatóim szíves figyelmét, s tulajdonképpen eddig nem is az előadásom címében szereplő témáról beszéltem: nem a *történetíró* Molnár Erikről, hanem az ezt kronológiailag és logikailag megelőző kérdésről: *hogyan lett történetíró* Molnár Erik?

De Önök nyilván megértik, ha ezen a ponton most mégis megállok, s Molnár történetírói munkásságának további pályáivét illetően a már publikált munkákra utalok: Ránki Györgynek Molnár válogatott tanulmányaihoz írt átfogó bevezetésére, valamint kismonográfiájára, amellyel méltó emléket állított szerzőnknek a magyar tudósok arcképcsarnokában,²⁸ emellett Pamlényi Ervin²⁹ és E. Fehér Pál³⁰ szép cikkeire, s a magam szerény adalékaira.³¹

Végül talán arra a reményre, hogy egy későbbi alkalommal – ebben a körben vagy másutt – módodom lesz még folytatni, ahol most voltaképpen abbahagytam: *Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon* c. tanulmány első részletével.

Ennek bevezetéséhez 1937 elején, Molnár a következő lábjegyzetet fűzte: „A magyar agrárproletariátus részletes és befejezett történetéről természetesen nem lehet itt szó. Minden egyébtől eltekintve is a magyar agrárproletariátus történetének megírása csak a *marxista történetírás kollektív munkája lehet, amely Magyarországon ma még hiányzik*, s magát e történet megírását is meg kell előznie a *források* a mainál teljesebb *feltárásiának* . . . Mindenesetre a *gyakorlat* szükségleteiből fakadó *elméleti* követelmény, hogy ennek a munkának az elvégzésére már ma is legalább kísérlet történjék.”³²

Molnár Eriknek megadatott, hogy átélje és cselekvő részese legyen annak a forradalmi átalakulásnak és szocialista fejlődésnek, amely történésként is első renden foglalkoztatta – s amely meghozta, egyebek közt, a magyar marxista történetírás kibontakozását s kollektív vállalkozásokban és forrásfeltárásokban is kifejeződő aktivitását.

Nekünk pedig, ifjabb kortársainak, munkatársainak, tanítványainak megadatott, hogy több mint két évtizeden át, tizenhét esztendeig pedig a Történettudományi Intézetben közvetlenül, vele, mellette, az ő irányításával dolgozzunk.

Amikor most Molnár Erik *emlékülést* tartunk, nem *emlék* Ő a mi számunkra, hanem élő valóság. Amikor emléktábláját koszorúztuk, eleven arcát, alakját láttuk. Úgy éreztük, itt van velünk, mint atyai barát, tanácsadó és örök útítárs.

²⁸ *Ránki Gy.*: Bevezetés. *Molnár E.*: Válogatott tanulmányok, Bp., 1969, 7–41. U. ő: Molnár E., Bp., 1971.

²⁹ *Pamlényi E.*: Molnár Erik történetírásáról, *Századok*, 1964, 5–6, 931–942.; Molnár Erik szobra előtt, *Magyar Nemzet*, 1968, 205. sz.

³⁰ *E. Fehér Pál*: Molnár Erik (1894–1966), *Nagyvilág*, 1966, 10. sz.; A történetész hivatása. Szabálytalan emlékezés Molnár Erikre, születésének 75. évfordulóján, *Élet és Irodalom*, 1969, 50. sz.

³¹ Molnár Erik társadalomtörténet-írásáról, *Kritika*, 1967, 11, 46–50.; Egy nagy marxista tudósra emlékezve. Molnár Erikről, születésének 80. évfordulóján, *Népszabadság*, 1974. dec. 14. – L. még *Jemnitz J.*, Molnár Erikről – másfél évtized távlatából, *Magyar Nemzet*, 1981. aug. 13.

³² *Molnár E.*: Válogatott tanulmányok, 151.